

ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ

У статті звернено увагу на трансгресивний ефект 11 років війни в Україні, коли у нелінійний і травматичний спосіб формується значний суспільний запит від українців на розуміння та дослідження інвалідності. Цей запит актуалізує предмет дослідження статті, де представлено спробу визначення евристичного потенціалу феноменологічної методології дослідження інвалідності у протиставленні до поширених у сучасному суспільстві (зокрема, і в Україні) медичної та соціальної моделей інвалідності. Уточнено, що сучасність конкретного феноменологічного підходу визначається через можливість побудови травмочутливого недискримінаційного діалогу та продуктивної розмови про інвалідність тут і зараз.

На базі критики феноменології сучасними дослідниками інвалідності здійснено опис вузьких проблемних місць класичних феноменологічних підходів (Е. Гусерля, М. Гайдегера, М. Мерло-Понті), а також окремих ранніх феноменологічних моделей інвалідності. Показано, що звуження феноменології інвалідності до феноменології хвороби є методологічно дискримінаційним до окремих випадків вродженої інвалідності. Класична феноменологія, яка б мала фокусуватися на описі досвіду тілесності як такої, тяжіє до утворення штучної дихотомії «нормативне-ненормативне» тіло, тим самим віддаляючись від власних базових настанов.

Проаналізовано новий, розширений варіант феноменологічної моделі, який розглядає інвалідність як комплексний, динамічний і багатовимірний феномен. Інвалідність тут є переплетенням як внутрішніх (медична модель), так і зовнішніх (соціальна модель) властивостей, дорефлексивних, налаштованих (до усвідомлення) і рефлексивних аспектів, які конституують досвід інвалідності.

У висновку зазначено, що через подолання вузьких місць класичних феноменологічних підходів у новій феноменологічній моделі інвалідності ми маємо здійснити стрибок до постфеноменології інвалідності як ширшого погляду на інвалідність (як таку, що опосередковується технікою). Феноменологія тут виступає методологічною основою постфеноменології, а саме постфеноменологія відкриває для останньої можливість перегляду того, чим власне є інвалідність у ХХІ столітті, зокрема у розрізі постгуманістичних викликів.

Ключові слова: інвалідність, феноменологія, модель інвалідності, постфеноменологія, тілесність.

Соціально-політичний контекст розмови про інвалідність зосереджується зазвичай на двох ключових моделях її оприявлення у суспільстві: через медичну модель, соціальну модель, або їх синтез. Останній підхід наразі є загальноприйнятим на рівні Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) у розрізі Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я (МКФ). МКФ, фактично, виступає класифікацією компонентів функціональності та обмеження життєдіяльності (медична модель) з фокусом на те, що ці порушення відбуваються в певному контексті, що тягне за собою врахування факторів навколишнього середовища та наявних бар'єрів (соціальна модель) [ICF, 2025].

Автор статті вже звертався до аналізу ключових недоліків медичної та соціальної моделей, наголошуючи на тому, що в обох випадках йдеться про «або виправлення порушень та приведення в норму через лікування (утворюючи суб'єкт-об'єктне відношення у медичній моделі, де суб'єктом виступає лікар чи інституція, а об'єктом – пацієнт), або намагання виправити та трансформувати середовище, щоб воно відповідало певним потребам (утворюючи певну інтероб'єктивність у соціальній моделі, де

середовище та людина з інвалідністю є лише матеріальними речами, що мають бути вписаними в конкретний дизайн доступності» [Чернецький, 2025, с.90].

Поширеність у суспільстві знеособлених і об'єктивістських підходів до людей з інвалідністю потребує нової *постановки проблеми* та глибинного переосмислення самих підвалин того, *чим є інвалідність* (онтологічне питання «що?») у XXI столітті (топографічне питання «де і коли?»). Зупинимось коротко на тому, для чого наводяться ці уточнення у дужках:

1) почнемо із запитування про «що» – тут ідеться не просто про виявлення сутності поняття «інвалідність», але й загальне запитування про його реальний онтологічний статус. Чи може взагалі інвалідність виступати предметом дослідження? Чи здатні ми її вхопити у буденному досвіді? І тут якраз помічним буде звернення до феноменологічних досліджень інвалідності;

2) друге запитування «де і коли» орієнтує нас до часу та місця, коли ми запитуємо про інвалідність. Це дослідження відбувається під час повномасштабного вторгнення росії в Україну. Ця війна триває вже понад 11 років і вона породила зовсім інше ставлення до інвалідності та різних форм порушень. Цей зсув стався раптово, нелінійно, вибиваючи нас із комфорту звичної безпеки. Тисячі українців отримали поранення та наразі намагаються жити з новим розумінням власної тілесності. Масштаб цих явищ поступово переходить у те, що можна схарактеризувати як трансгресивний ефект – коли українське суспільство переходить від розуміння інвалідності як поодинокого та, на жаль, маргінального явища (яке ігнорується суспільством) – до його щоденного оприявнення в різних просторах життєсвіту, коли це неможливо ігнорувати [Ковалів, 2007, с. 496]. Однак важливу роль тут відіграє не лише воєнний контекст і травмочутливі підходи. Фокус на XXI столітті дозволяє також говорити про технологічну обумовленість людського життя як такого – що досягає свого апогею у постфеноменології. Саме постфеноменологія наново розкриває питання щодо можливостей людського тіла у різних унікальних тілесних і міжтілесних ситуаціях, досліджуючи взаємодію технології та тілесності як такої (зокрема, і людей з інвалідністю). Однак перш ніж перейти до оцінки евристичного потенціалу постфеноменологічного підходу, доцільно здійснити відповідну оцінку феноменології та сучасних підходів до інвалідності, які формуються на базі її методологічних настанов.

Трансгресивний перехід до нового розуміння інвалідності, що вислизає з соціальних маргінес і вривається у персональний горизонт життєсвіту травмованих війною українців, посилює суспільний запит на осмислення інвалідності у різних її проявах і надає відповідь на питання *актуальності цього дослідження*. Відповідно до цього, *мета дослідження* проявляється у початку академічного діалогу про евристичний потенціал феноменологічної методології у контексті інвалідності, як однієї з форм концептуалізації тілесності.

До завдань дослідження можемо віднести:

1) опис того, що наразі можна віднести до сучасних підходів феноменології інвалідності;

2) опис вузьких проблемних місць класичних феноменологічних підходів (Е. Гусерля, М. Гайдегера, М. Мерло-Понті), а також окремих ранніх феноменологічних моделей інвалідності, на базі їх критики сучасними дослідниками феномену інвалідності;

3) розгляд нового та розширеного варіанту феноменологічної моделі інвалідності, який намагається подолати вузькі місця класичних феноменологічних підходів;

4) відповідь на питання про те, чи сучасна феноменологічна модель інвалідності може стати основою для розвитку постфеноменологічної методології дослідження інвалідності.

До питання сучасності

Перш ніж перейти до спроб сучасних дослідників щодо побудови феноменологічної моделі інвалідності, на початку розмови було б доречно в цілому визначити, що у цьому контексті розуміється під сучасністю та сучасниками. Розширено

це питання звучало б наступним чином: чи готові ми стверджувати позачасовість феноменологічних підходів (ігноруючи проблему психологізму щодо самої феноменології, яка начебто не обумовлена соціальним і культурним життєсвітом самого феноменолога) та чи є достатнім перепрочитання інвалідності крізь феноменологічні рамки Едмунда Гусерля, Моріса Мерло-Понті чи Мартіна Гайдегера, які виходячи з цього, за визначенням стають «сучасними»?

Відповідаючи на це питання, пропонуємо звернутися до праці Аріан Мілденберг «Модернізм та феноменологія: література, філософія, мистецтво». У своїй книзі авторка досліджує взаємозв'язок між творчістю авторів-модерністів (Г. Стайн, Ф. Кафка, В. Вульф, В. Стівенс, П. Сезанн, П. Клее) та феноменологічними підходами вже згаданих Е. Гусерля, М. Гайдегера та М. Мерло-Понті. Відповідаючи на власне питання щодо мети дослідження, вона вказує: «Швидше, ключем до структури цієї книги та відправною точкою феноменологічного дослідження є те, що Мерло-Понті назвав «первісною вірою»: віра у втручання перцептивного досвіду як заохочення до такої відкритості, де існує дорефлексивне «співіснування» або «причастя» між втіленим суб'єктом та світом» [Mildenberg, 2017, p. 3]. На її думку, модернізм і феноменологія, по-перше, одночасно реагують на так званий феномен «кризи сучасності», а по-друге – пов'язані між собою зверненням до живого особистого досвіду й переживання зв'язку тілесності та світу. Цей зв'язок між Кафкою та Гайдегером, Мерло-Понті та Вульф є багатошаровим і наскрізним, що свідчить про вкоріненість не лише тем, але й способів і методів дослідження (які дуже умовно можна розділити на «мистецькі» та «філософські») у своєрідний дух часу. Відповідно до цього, робочою гіпотезою цього дослідження є те, що феноменологія XX століття (яка проявляє себе першочергово у двох ключових постатях: Е. Гусерля та М. Гайдегера) як певна методологічна рамка є продуктом і реакцією на проблеми свого часу (на рівні з модерністською літературою та живописом). Ба більше, далі спробуємо коротко дослідити, що саме може бути подолано у «класичній феноменології».

Фокусуючись на становленні дослідження інвалідності у її актуальних проявах, під сучасністю розуміємо горизонт проблем і викликів, які зараз постають перед нами у зв'язку з врахуванням квір-досліджень і спектрів ідентичностей, наскрізної технологічної опосередкованості буття людини у світі та вкоріненості принципу травмоцутливого дослідження досвіду людини. Це звертає нашу увагу на те, що найбільш актуальними у цьому контексті будуть напрацювання авторів, з прив'язкою не до конкретних століть чи десятиліть, а тих, які відповідають запиту часу та епохи. Простіше кажучи, сучасність конкретного феноменологічного підходу визначається через можливість побудови травмоцутливого недискримінаційного діалогу та продуктивної розмови тут і зараз. Це прозвучить голосливо, однак якщо оглянути значну кількість спроб повернення до феноменології у контексті сучасних регіонів проблематик, то виявиться, що сучасність перебуває більше у діалозі з Мерло-Понті (як передвісником сучасної феноменології інвалідності та квір-досліджень, що підтверджують численні згадки французького феноменолога у філософських дослідженнях 2020-х років), та менше з Гусерлем чи Гайдегером, які більшою мірою резонують з минулим століттям і відсилають, разом з окремими ідеями Мерло-Понті, до грубих форм методологічного ейблізму (дискримінації людей з інвалідністю), що покажемо далі у статті [Arzroomchilar, 2024, p. 715].

Проблеми класичних феноменологічних підходів у контексті опису інвалідності

Данський дослідник Крістіан Молтке Мартіні у своїй оглядовій статті під назвою «Як розробити феноменологічну модель інвалідності» зауважує, що більшість класичних феноменологічних підходів і описів інвалідності зосереджені на досвіді хвороби, а не досвіді інвалідності [Martiny, 2015, p. 554]. Тут він звертається до критики Жан-Поль Сартра (якого, на думку Мартіні, у цьому контексті можна вважати феноменологом), Едмунда Гусерля, а також низки дослідників (праці яких охоплюють період від 1990–2000-х років), які намагаються побудувати феноменологічну модель інвалідності, виходячи з

настанов згаданих філософів (Р. М. Занер, Д. Ледер, С. К. Тумбс, Ф. Свенаус, Г. Карел, М. Пекіт) [Martiny, 2015, p. 553].

Основний недолік намагань зв'язати феноменологію інвалідності до феноменології хвороби – це ігнорування таких важливих аспектів як життя з хронічними або вродженими порушеннями. Тобто феноменологія, яка б мала описувати як досвід тілесності, так і той досвід, який постає під впливом Іншого та міжтілесних ситуацій, надає перевагу виключно другому. Саме тому у феноменології хвороби все зводиться до фокусування на переході від здорового тіла до хворого і навпаки (тобто рефлексивних аспектах) – і головним постає нормативний здоровий Інший, через якого людина з інвалідністю може усвідомити власну «ненормативність». У випадку з таким феноменологічним підходом ми говоримо про зажите тіло, втіленого суб'єкта (у цьому тексті послуговуємось перекладом англomовних феноменологічних термінів Є. Буцикіна), що вже наближає нас до відмінного від медичної та соціальної моделей погляду на тілесність, однак сам по собі цей погляд все ще є зрізаним, ворожим та неінклюзивним до різних форм інвалідності [Martiny, 2015, p. 553; Буцикін, 2022, с. 235].

Ставлення до інвалідності як непотрібного зламу, що дозволяє побачити щось структуроване та нормативне, доволі часто спостерігаємо у доробку Мерло-Понті. Зокрема, у «Феноменології сприйняття» він звертається до поняття «фантомний біль» для обґрунтування власної критики картезіанського психофізичного дуалізму та опису людської життєдіяльності як цілісної тілесної екзистенції. Однак пропонуємо звернути увагу на те, яким чином феноменолог описує ситуацію людини з втраченою кінцівкою: «Якщо вона визначає її майже як справжній орган, то це відбувається тому, що, як і нормальній людині, їй не потрібно мати чіткого та ясного сприйняття власного тіла, щоб почати рухатися – їй достатньо «мати його до послуг» як неподільну силу та здогадуватися про віддалену присутність у ньому фантомної ноги» [Мерло-Понті, 2001, с. 103].

Наведемо також іншу цитату з його есе «Кіно та нова психологія», де він намагається показати хізматичну переплетеність різних джерел тілесних відчуттів через апелювання до досвіду людини з порушенням зору, яка чує кольори: «Наприклад, один сліпий казав, що червоний колір має нагадувати чимось звук труби. Тривалий час вважалося, що мова йде про якийсь винятковий феномен. У реальності ж це загальний феномен. Під впливом мескаліну звуки систематично супроводжуються кольоровими плямами, забарвлення, форма й інтенсивність яких відрізняється залежно від тембру, інтенсивності та висоти звуків» [Morlean-Ponty, 1948. p. 99].

У обох випадках ідеться про протиставлення нормативного нормального досвіду до певних індивідуальних порушень, простору іншого та ненормального досвіду, які слугують дослідженню першого. У підсумку, Мерло-Понті у контексті тілесних порушень стверджує, що «бажання мати здорове тіло та відмова від хворого тіла виникають самі собою» [Мерло-Понті, 2001, с. 103]. Це повертає нас до питання про те, чи сам розподіл на хвору та здорову тілесність наданий нам у допредикативному досвіді? Якщо так, то чи не нав'язуємо ми людям з вродженими порушеннями (зокрема, зору чи слуху), штучну травматизацію? Адже, як пише Гусерль, «Я маю, відпочатково, нормальність у розрізі мого одиничного его», де нормальність [Walton, 2010, p. 210] – це не про соціальну прийнятність, а особистий комфорт з собою. Тому сама ідея порівняння різних тілесних ситуацій може бути продуктивною для феноменологічних досліджень, однак не в тих обставинах, де ми говоримо про «нормальну» та «ненормальну» тілесність.

Ігнорування унікальності й самобутності тілесної ситуації людей з інвалідністю приводить нас до крайньої форми ейблізму, зокрема через методологічну дискримінацію людей з інвалідністю.

Наостанок, звернімося до критики феноменології у контексті дослідження інвалідності сучасного канадського дослідника Томаса Абрамса. У своєму короткому есе «Інвалідність на границях феноменології» Абрамс через оприявлення інвалідності

критикує трьох представників, за його словами, «білих чоловічих феноменологічних традицій», а саме:

– Едмунда Гусерля – тут, на думку Абрамса, інвалідність випробовує епістемологічну рамку гусерліанської феноменології, запитуючи про те, чи всі ми розподіляємо спільну ментальну рамку, що формує трансцендентальне его? І чи можуть у цьому контексті люди з інвалідністю вважатися людьми?

– Моріса Мерло-Понті, де Абрамс запитує, хіба всі ми, як люди, розділяємо схожий втілений досвід світу? І чи може інвалідність бути чимось ще, окрім розпадання тілесної схеми?

– Мартина Гайдегера, якому Абрамс закидає відверту зневагу до суспільного життя, ігнорування матеріального світу поза значущими структурами Dasein і його атомістичне нехтування тим, як значення створюється та розкривається в узгоджені з іншими [Abrams, 2020, p. 16].

Для Абрамса як людини з інвалідністю (він має особистий досвід переживання дистрофії м'язів) і послідовника нових феноменологічних підходів (зокрема, квір-феноменології Сари Ахмед), названа нами умовна «класична феноменологія» не витримує випробовування часом, адже відмовляє людям з інвалідністю як в ідентичності, так і в можливості переживати повноцінні тілесні та міжтілесні ситуації.

Нова та розширена феноменологічна модель інвалідності

Чи можлива нова феноменологічна модель інвалідності, яка б враховувала критику сучасників, і якщо так – то чи здатна вона стати конкурентом для медичної та соціальної моделей? Крістіан Молтке Мартіні намагається надати відповіді на два цих питання. Коротко зупинимось на ключових результатах вже згаданої вище його оглядової статті, адже вона є важливою у розмові про сучасні феноменологічні розвідки щодо інвалідності.

Почнемо з того, що на думку Мартіні, основною відмінністю феноменологічної моделі від соціальної та медичної є те, що вона намагається зрозуміти інвалідність з погляду людини з інвалідністю. Нова та розширена феноменологічна модель інвалідності, яку пропонує дослідник, розумітиме інвалідність як комплексний, динамічний і багатовимірний феномен [Martiny, 2015, p. 562].

Перший важливий аспект, який передбачає нова феноменологічна модель за Мартіні, – це визнання того, що інвалідність є переплетенням і сукупністю як внутрішніх (медична модель), так і зовнішніх (соціальна модель) властивостей. Дослідник вказує на те, що «досвід інвалідності структурований у межах наших фізичних і соціальних умов залежить від того, як ми особисто розвиваємося відповідно до цих обмежень. Отже, існує не один фактор інвалідності, а комплекс факторів, усі з яких пов'язані зі способами, якими ми сприймаємо інвалідність з позиції першої особи» [Martiny, 2015, p. 561]. У момент народження ми не відчуваємо власну вроджену інвалідність (повертаючись до фрази Гусерля про задану стартову нормальність одиничного его), адже у цей момент людина сприймає себе та свої здібності як внормовану відправну точку. І якими саме будуть наступні міжтілесні ситуації з іншими визначатиме, наскільки гострим та травматичним буде досвід нас самих через інших. Так, наприклад, люди з різними формами колірної сліпоти (дальтонізму) можуть дізнаватися про власні порушення зору через 20 і 30 років з дня народження, що лише підкріплює тезу про те, що травматизація та розрізнення не є напередзаданими, а тому важливо враховувати як зовнішні, так і внутрішні властивості кожного окремого досвіду інвалідності.

Другий не менш важливий фактор це те, що нова феноменологічна модель має розглядати інвалідність у контексті переплетення дорефлексивних, налаштованих (до усвідомлення) і рефлексивних аспектів, які конституують досвід інвалідності. Означимо, що саме Мартіні вкладає у кожне з цих понять.

Дорефлексивний досвід апелює до важливого для феноменології поєднання фізичного тіла (нім. *der Körper*) та тіла живого (нім. *der Leib*), коли людина одночасно здатна спостерігати за власним тілом (як об'єктом – фізичним тілом), і водночас

переживати його (як втілений суб'єкт – зажите тіло). «У нашому повсякденному житті наше тіло емпірично відсутнє або прозоре, і є чимось, що я переживаю мовчазно, безпосередньо, не-спостережливо. Я переживаю своє тіло як пережите у спосіб, який можна назвати «дорефлексивним». Я взаємодію зі світом, і моє тіло – це те, через що я проживаю це» [Martiny, 2015, p. 555]. Дорефлексивний досвід інвалідності у контексті апелює як до болю, втоми, незначних фізичних чи психічних порушень, які часто є частиною інвалідизації як моєї дії, так і мого ставлення до світу. Усе це дорефлексивно впливає на наші наміри та можливості. Так само джерелом подібного впливу можуть бути і соціальні бар'єри [Martiny, 2015, p. 562]. Однак у всіх цих випадках ідеться про феномени, коли Я у дорефлексивному досвіді не рефлексується.

Рефлексивний досвід стосується саме нашого спрямованого спостереження за переживанням важких наслідків порушень, які впливають на повсякденне життя і через які ми сприймаємо себе як «ненормативних» суб'єктів (враховуючи як тілесні фактори, так і обумовлені міжтілесними ситуаціями обставини). Вище ми вже торкалися питання саме рефлексивного досвіду інвалідності у контексті феноменології хвороби.

Тепер пропонуємо детальніше поглянути на поняття «налаштованого усвідомлення», яке вводить Мартіні. Тут він посилається на роботу Дороті Легран «Дорефлексивне самоусвідомлення: про втілене буття у світі», у якій вона розкриває ідею «перформативного дорефлексивного досвіду тіла». Ключові питання Легран наступні: по-перше, чи усвідомлення себе обов'язково передбачає зовнішній процес спостереження; по-друге, чи внутрішній процес обов'язково неусвідомлений? [Legrand, 2007, p. 497]. Щоб відповісти на ці питання авторка звертається до прикладу з хореографічними техніками: на старті навчання учень-новачок максимально концентрується на тому, щоб свідомо контролювати власні рухи та положення тіла у просторі. Це постійний стан спостереження тіла. «Ситуація інша з танцюристом-експертом, який знає власну хореографію або імпровізує складний танець. У цих випадках досвідчений танцівник втілює танець. Спостережлива свідомість не є необхідною для контролю дій і навіть була б контрпродуктивною. Цей складний і повністю втілений танець передбачає те, що тут називається дорефлексивним досвідом тіла» [Legrand, 2007, p. 501].

Аналогічно можна екстраполювати цей приклад на інші ситуації з життя: майстерна імпровізація на гітарі, де у певний момент руки ніби випереджають мелодію, або кидок баскетбольного м'яча гравцем у професійному матчі, де динаміка та інтенсивність гри настільки висока, що м'яч лише спрямовується у напрямку баскетбольного щитка, без усвідомлення самого кидка. Саме з дорефлексивного досвіду тіла Мартіні і виводить свій концепт «налаштованого усвідомлення», говорячи про те, що під час імпровізаційного танцю тіло сприймається як суб'єкт, але з налаштованим усвідомленням.

Підсумовуючи власне розуміння нової та розширеної феноменологічної моделі інвалідності, Мартіні вказує на те, що «переживання зажитого тіла як тіла з інвалідністю у випадках вроджених порушень, не обов'язково означає переживання його як дискомфортного, або, якщо на те вже пішло, проблематичного, чужого, іншого тощо» [Martiny, 2015, p. 563]. Тут він критикує класичні феноменологічні підходи, які приписують людям з інвалідністю травматичний, ображений, асоціальний досвід (за умовчужанням). Тут варто зробити наголос на тому, що вимогою будь-якого сучасного дослідження інвалідності має бути травмоутливий підхід – це означає, що при описі будь-яких тілесних чи міжтілесних ситуацій маємо враховувати потенційний травматичний вплив цього опису. І якщо нова феноменологічна модель інвалідності намагається дотримуватися цього принципу, тоді ключові феноменологічні підходи ХХ століття вже цьому не відповідають.

Запитування про можливі ролі феноменологічної моделі інвалідності у контексті постфеноменологічних розвідок

Наостанок спробуємо коротко (адже тема потребує системної постановки проблеми на рівні вже нової статті) розглянути те, чому феноменологічна модель

інвалідності має стати основою для розвитку постфеноменологічної методології дослідження інвалідності, яка у першу чергу фокусується на опосередкованій ролі техніки у тілесних і міжтілесних ситуаціях людського буття.

Почнемо з того, що різко протиставляти феноменологію та постфеноменологію є недоцільним і контрпродуктивним. У цій ситуації маємо справу з постфеноменологією як методологічним розширенням і уточненням феноменології, саме у контексті розуміння того, як технічне проникає в тіло, взаємодіє з тілесністю та утворює нову унікальну втілену структуру [Чернецький, 2025, с. 91].

У статті «Чому інвалідність опосередковується технологіями?» Ехсан Арзрумхілар наголошує на тому, що «перехід від класичної феноменології до постфеноменології не є плавним і безперешкодним» [Arzroomchilar, 2024, р. 722]. Причина в тому, що ідейний засновник постфеноменології Дон Айді був гострим критиком як феноменології Гусерля (за суб'єктивістський і трансцендентальний підходи), так і ближчої йому феноменології Мерло-Понті (за збереження суб'єкт-об'єктної опозиції) [Arzroomchilar, 2024, р. 723]. Однак тут важливо звернути увагу на те, що саме через позитивну критику Мерло-Понті зароджується як постфеноменологія, так і нове розуміння феноменологічної моделі інвалідності. Французький феноменолог стає ключовою фігурою-містком між класичною феноменологією, новою феноменологічною моделлю та постфеноменологією.

Згадане вище комплексне розуміння інвалідності, яке пропонує нова феноменологічна модель інвалідності, у контексті постфеноменологічних розвідок, дає змогу розвивати звичні описові моделі дорефлексивного досвіду чи налаштованого усвідомлення. Якщо у феноменологічному описі ми маємо справу з налаштованим усвідомленням і переплетенням «фізичне-зажите тіло», тоді вже у постфеноменологічному описі у нього влітається технічне.

Що у тілесній ситуації з протезуванням втрачених кінцівок ветерана війни, що в описі досвіду людини на кріслі колісному – якщо класична феноменологія насамперед оперує поняттям порушення, травми та переживанням власної втіленої суб'єктивності на рівні певних здатностей, то постфеноменологія розширює наші методологічні можливості, влітаючи технічні засоби як розширення нашої тілесності, нові тлумачення міжтілесної взаємодії. У випадку з описом ситуації протезування (тобто набутої інвалідності) ми рухаємось плавно, маркуючи наш шлях опису досвіду людини з інвалідністю від самого факту втрати кінцівки через формування нового досвіду тілесності – до виявлення нових тілесних взаємозв'язків між зажитим тілом і технічним на етапі протезування. Тут виявляються нові питання: наприклад, чужорідності технічного на самому старті та механізмів подолання цієї ситуації, можлива поява налаштованого усвідомлення на етапі тривалої роботи ходьби на протезах і врахування тілесних вимог до людини з інвалідністю для того, щоб протезування стало ефективним процесом.

Як бачимо, навіть у цих побіжних прикладах, постфеноменологія ускладнює та поглиблює опис досвіду інвалідності. Це може відбуватися в контексті ключових для феноменологічної моделі інвалідності концептів: як дослідження комплексу зовнішніх і внутрішніх властивостей, так і дорефлексивного та рефлексивного досвіду, а також налаштованого усвідомлення. Арзрумхілар також наголошує на проактивній ролі техніки у нашому досвідному переживанні, адже «техніка, згідно з постфеноменологією, опосередковує наші стосунки з іншими, з нами самими, з нашими тілами та навколишнім середовищем – іншими словами, вона змінює наше буття у світі» [Arzroomchilar, 2024, р. 721]. Постфеноменологія намагається долати інструменталістський і негативний погляд на техніку, який поширений серед представників класичної феноменології.

Отже, у цій статті здійснена спроба обґрунтування тези про те, що філософське дослідження інвалідності в Україні не може спиратися на класичне для феноменології розуміння інвалідності та має шукати сучасніше феноменологічне опертя. Під сучасністю розуміється момент побудови діалогу між класичною феноменологією у постаті Моріса Мерло-Понті на базі ідеї нової феноменологічної моделі інвалідності. Остання описує

інвалідність як комплексний, динамічний і багатовимірний феномен, який пручається намаганням вписати його у медичну чи соціальну модель. І саме тут проглядається загальний висновок цієї статті – через подолання вузьких місць класичних феноменологічних підходів у новій феноменологічній моделі інвалідності ми маємо здійснити стрибок до постфеноменології інвалідності як ширшого погляду на інвалідність (як такої, що опосередковується технікою). Постфеноменологія відкриває для сучасних філософських досліджень можливість перегляду того, чим власне є інвалідність у ХХІ столітті, зокрема у розрізі постгуманістичних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Буцикін Є. Екологічний, феноменологічний, втілений підхід у психотерапії та його значимість для освіти психотерапевтів. *Філософія освіти*. 2022. Т. 27, № 2. С. 228–239. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-2-13>

Ковалів Ю. І. Трансгресія. *Літературознавча енциклопедія. У двох томах*. 2-ге вид. Київ: Видавничий центр «Академія», 2007. Т. 2. С. 496.

Мерло-Понті М. *Феноменологія сприйняття*. Київ: Укр. Центр духов. культури, 2001. 552 с.

Чернецький Д. Соціальна та медична моделі інвалідності: пошук підвалин постфеноменологічного дослідження. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць*. 2024. Т. 40, вип. 2. С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.40.19336>

Abrams T. Disability at the Limits of Phenomenology. *Critically Sick: New Phenomenologies of Illness, Madness, and Disability*. 2020. Vol. 3, no. 2. P. 15–18. DOI: <https://doi.org/10.5399/PJCP.v3i2.2>

Arzroomchilar E. Why Disability Is Technologically Mediated? *Human Studies*. 2024. Vol. 47. P. 713–726. DOI: [10.1007/s10746-024-09722-9](https://doi.org/10.1007/s10746-024-09722-9)

International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). World Health Organization (WHO). URL: <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health> (дата звернення: 02.06.2025).

Legrand D. Pre-Reflective Self-Consciousness: On Being Bodily in the World. *Janus Head*. 2007. Vol. 9, no. 2. P. 493–519. DOI: <https://doi.org/10.5840/jh20069214>

Martiny K. M. How to develop a phenomenological model of disability. *Medicine, Health Care and Philosophy*. 2015. Vol. 18, no. 4. P. 553–565. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11019-015-9625-x>

Miltenberg A. *Modernism and Phenomenology: Literature, Philosophy, Art*. London: Palgrave Macmillan UK, 2017. 183 p. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-349-59251-7>

Morlean-Ponty M. Le cinema et la Nouvelle Psychologie. *Sens et non-sens*. Paris: Nagel, 1948. P. 97–122.

Walton R. J. Edmund Husserl, Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution. Texte aus dem Nachlass (1916–1937). Rochus Sowa (ed) (Series Husserliana, vol. XXXIX). *Husserl Studies*. 2010. Vol. 26, no. 3. P. 205–224. URL: <https://doi.org/10.1007/s10743-010-9072-8>.

Чернецький Денис Дем'янович

аспірант, філософський факультет

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

вул. Володимирська 60, Київ, 01033, Україна

E-mail: denys.chernetskyi@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2527-6698>

Стаття надійшла до редакції: 11.03.2025

Схвалено до друку: 25.04.2025

THE HEURISTIC POTENTIAL OF THE PHENOMENOLOGICAL METHODOLOGY OF DISABILITY RESEARCH

Chernetskyi Denys D.

PhD Student, Faculty of Philosophy

Taras Shevchenko National University of Kyiv

60 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine

E-mail: denys.chernetskyi@knu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2527-6698>

ABSTRACT

The article draws attention to the transgressive effect of the 11 years of war in Ukraine, when a significant public demand from Ukrainians for understanding and researching disability is being formed in a nonlinear and traumatic way. This demand actualizes the subject of the article's research, which attempts to study the heuristic potential of the phenomenological methodology of disability research in contrast to the medical and social models of disability that are prevalent in modern society (including Ukraine). It is specified that the modernity of a specific phenomenological approach is determined by the possibility of building a trauma-sensitive, non-discriminatory dialogue and a productive conversation about disability here and now.

Based on the criticism of phenomenology by modern disability researchers, the article describes the problematic narrow points of classical phenomenological approaches (E. Husserl, M. Heidegger, M. Merleau-Ponty), as well as some early phenomenological models of disability. It is shown that the narrowing of the phenomenology of disability to the phenomenology of disease is methodologically discriminatory towards certain cases of congenital disability. Classical phenomenology, which should focus on describing the experience of corporeality as such, tends to create an artificial dichotomy of the «normative/non-normative» body, thereby moving away from its own basic guidelines.

A new and expanded version of the phenomenological model is analyzed, which views disability as a complex, dynamic, and multidimensional phenomenon. Disability here is an interweaving of both intrinsic (medical model) and extrinsic (social model) properties, pre-reflective, attuned (pre-awareness), and reflective aspects that constitute the experience of disability.

The conclusion indicates that by overcoming the bottlenecks of classical phenomenological approaches in a new phenomenological model of disability, we must leap to a postphenomenology of disability as a broader view of disability (as mediated by technology). Phenomenology here serves as the methodological basis of postphenomenology, and postphenomenology opens up for the latter the possibility of reconsidering what disability is in the 21st century, in particular in the context of posthumanist challenges.

Keywords: *disability, phenomenology, disability model, postphenomenology, corporeality.*

REFERENCES

- Butsykin, Y. (2022). Ecological, phenomenological and embodied approach in psychotherapy and its significance for the education of psychotherapists. *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 27(2), 228–239. DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2021-27-2-13> (In Ukrainian)
- Kovaliv, Y. (2007). Transgression. *Literary Encyclopedia* (Vol. 2, p. 496). Kyiv: Academic Center "Academy". (In Ukrainian)
- Merleau-Ponty, Moris. (2001). Phenomenology of perception. Kyiv: Ukrainian Center of Spiritual Culture. (In Ukrainian)
- Chernetskyi, Denys. (2024). SOCIAL AND MEDICAL MODELS OF DISABILITY: IN SEARCH OF FOUNDATIONS FOR POSTPHENOMENOLOGICAL RESEARCH. Proceedings of the National Aviation University. Vol.: Philosophy. Cultural Studies: collection of scientific papers, 2 (40), 88–92. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.40.19336> (In Ukrainian)
- Abrams, T. (2020). Disability at the Limits of Phenomenology. *Critically Sick: New Phenomenologies of Illness, Madness, and Disability*, 3(2), 15–18. DOI: <https://doi.org/10.5399/PJCP.v3i2.2>

- Arzroomchilar, E. (2024). Why Disability Is Technologically Mediated? *Human Studies*, 47, 713–726. DOI: 10.1007/s10746-024-09722-9
- International classification of functioning, disability and health (ICF). (2025). Retrieved from <https://www.who.int/standards/classifications/international-classification-of-functioning-disability-and-health>
- Legrand, D. (2007). Pre-Reflective Self-Consciousness: On Being Bodily in the World. *Janus Head*, 9(2), 493–519. DOI: <https://doi.org/10.5840/jh20069214>
- Martiny, K. M. (2015). How to develop a phenomenological model of disability. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 18(4), 553–565. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11019-015-9625-x>
- Miltenberg, A. (2017). *Modernism and phenomenology: Literature, philosophy, art*. London: Palgrave Macmillan UK. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-349-59251-7>
- Morlean-Ponty, M. (1948). Le cinema et la Nouzelle Psychologie. *Sens et non-sens*. Paris: Nagel, 97–122.
- Walton, R. J. (2010). Edmund Husserl, Die Lebenswelt. Auslegungen der vorgegebenen Welt und ihrer Konstitution. Texte aus dem Nachlass (1916–1937). Rochus Sowa (ed) (Series Husserliana, vol. XXXIX). *Husserl Studies*, 26(3), 205–224. DOI:10.1007/s10743-010-9072-8.

Article arrived: 11.03.2025

Accepted: 25.04.2025

Як цитувати: Чернецький, Д. (2025). ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНВАЛІДНОСТІ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (72), 290-299. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-28>

In cites: Chernetskyi, D. (2025). THE HEURISTIC POTENTIAL OF THE PHENOMENOLOGICAL METHODOLOGY OF DISABILITY RESEARCH. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series Philosophy. Philosophical Peripeteias*, (72), 290-299. <https://doi.org/10.26565/2226-0994-2025-72-28> [In Ukrainian]